

Особливості емоційної складової сензитивності практичних психологів системи освіти

Pastukh L.V. The features of the emotional component of counseling psychologists' sensitiveness in the system of education / L.V. Pastukh // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 29. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 481–497.

Л.В. Пастух. Особливості емоційної складової сензитивності практичних психологів системи освіти. У статті показано значущість емоційної складової сензитивності особистості практичних психологів системи освіти. За узагальненням результатів теоретичних досліджень з проблеми сензитивності як професійно важливої якості практичних психологів та її складових обґрунтовано добір методик для визначення рівня розвитку емоційної складової сензитивності. Наведено результати дослідження особливостей емоційної складової сензитивності практичних психологів системи освіти. Визначено показники емоційної складової сензитивності досліджуваних практичних психологів системи освіти: рівні емоційної обізнаності, емпатії та розпізнання емоційних станів інших людей. За узагальненням показників трьох вищезазначених емпіричних референтів емоційної складової сензитивності визначено рівні емоційної складової сензитивності. Зроблено висновок про те, що у продіагностованих практичних психологів системи освіти переважає середній рівень емоційної складової сензитивності. Третина респондентів має низький рівень емоційної складової сензитивності, в той час, як високий рівень – лише десята частина означеної категорії фахівців. Констатовано недостатній рівень емоційної обізнаності діагностованих практичних психологів. Виявлено, що третя частина досліджуваних практичних психологів має низький рівень емоційної обізнаності, близько половини – середній рівень і менше п'ятої частини – високий. Встановлено, що шоста частина діагностованих практичних психологів має низький рівень емпатії; а для п'ятої частини респондентів характерним є наявність проблем, пов'язаних із розпізнаванням емоцій інших людей. Визначено гендерно-вікові особливості емоційної складової сензитивності практичних психологів системи освіти. Встановлено, що у практичних старших за віком психологів-чоловіків рівень емоційної складової сензитивності вищий. Натомість, розподіл жінок-психологів

різного віку за рівнями емоційної складової сензитивності практично не змінюється. Окреслено доцільність емпіричного дослідження інших складових сензитивності особистості практичних психологів системи освіти (психофізіологічної, поведінкової) і визначення на цій основі інтегративного показника та соціально-демографічних (вік, стать, місце проживання) і організаційно-професійних (тип навчального закладу, кваліфікаційна категорія) чинників сензитивності.

Ключові слова: практичні психологи, сензитивність, складові сензитивності, емоційна складова сензитивності, рівень розвитку емоційної складової сензитивності.

Л.В. Пастух. Особенности эмоциональной составляющей сензитивности практических психологов системы образования. В статье показана значимость эмоциональной составляющей сензитивности личности практических психологов системы образования. На основании обобщения результатов теоретических исследований проблемы сензитивности как профессионально важного качества практических психологов и её составляющих обоснованы методики определения уровня развития эмоциональной составляющей сензитивности. Представлены результаты исследования особенностей эмоциональной составляющей сензитивности практических психологов системы образования. Определены показатели эмоциональной составляющей сензитивности исследуемых практических психологов системы образования: уровни эмоциональной осведомлённости, эмпатии и распознавания эмоций других. За обобщением показателей трёх вышеобозначенных эмпирических референтов эмоциональной составляющей сензитивности определено уровни эмоциональной составляющей сензитивности. Сделаны выводы о том, что у продиагностированных практических психологов системы образования преобладает средний уровень эмоциональной составляющей сензитивности. Третья часть респондентов имеет низкий уровень эмоциональной составляющей сензитивности, в то время, когда высокий уровень – только десятая часть указанной категории специалистов. Констатируется недостаточный уровень эмоциональной осведомлённости диагностированных практических психологов. Выявлено, что третья часть исследуемых практических психологов имеет низкий уровень эмоциональной осведомлённости, около половины – средний уровень, и менее пятой части – высокий. Установлено, что шестая часть диагностированных практических психологов имеет низкий уровень эмпатии; а для пятой части респондентов характерным являются проблемы, связанные с распознаванием эмоций других людей. Определены гендерно-возрастные особенности эмоциональной составляющей сензитивности практических психологов системы образования. Установлено, что у практических старших психологов-мужчин по возрасту уровень эмоциональной составляющей сензитивности выше. В то же время, разпределение женщин-психологов разного возраста по уровням эмоциональной составляющей сензитивности практически не изменяется. Определена целесообразность

эмпирического исследования других составляющих сензитивности личности практических психологов системы образования (психофизиологической, поведенческой) и определение на этой основе интегративного показателя, а также социально-демографических (возраст, пол, место проживания) и организационно-профессиональных (тип учебного заведения, квалификационная категория) факторов сензитивности.

Ключевые слова: практические психологи, сензитивность, составляющие сензитивности; эмоциональная составляющая сензитивности; уровень развития эмоциональной составляющей сензитивности.

Постановка проблеми. Необхідність забезпечення ефективності діяльності практичних психологів системи освіти якостей в умовах трансформаційних змін в суспільстві зумовила нагальність вивчення їхніх професійно важливих якостей. У цьому контексті особливої ваги набуває дослідження сензитивності особистості фахівців психологічної служби системи освіти в силу специфіки їх функціональних обов'язків, основних напрямів, видів і форм роботи. Адже сензитивність, як свідчать результати теоретичного аналізу літератури [15 та ін.], є складною інтегративною якістю особистості; особливою, такою, що має емоційну природу, чутливістю до психічних станів інших, їхніх намірів, цінностей та цілей, здатністю сприймати навколишній і внутрішній світ, яка дозволяє професіоналам різних рівнів легко орієнтуватись у людських взаємовідносинах, гармонізувати свою поведінку та емоції.

Відповідно до розробленої нами моделі сензитивності практичних психологів системи освіти йдеться про важливе значення її емоційної складової, яка визначається через знання основних емоцій, здатність до розпізнавання емоцій, рівень розвитку емпатії [15].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Констатуємо наявність широкого переліку публікацій з проблематики фахової діяльності практичних психологів (Г.С. Абрамова [1], М.О. Амінов [2], О.Ф. Бондаренко [3], І.В. Вачков [5], І.Б. Гриншпун [5], І.В. Дубровіна [9], С.Д. Максименко [11], С.А. Медведєва [12], В.Г. Панок [14], Н.І. Пов'якель [17], В.Е. Пахальян [16], Н.В. Пророк [19], А.А. Реан [20], В.А. Семиченко [22], Н.В. Чепелева [25], Т.С. Яценко [26] та ін.), зазначимо, на сьогодні існують різні погляди на проблему професійно важливих якостей практикуючого психолога; вчені подають різні за обсягом та змістом переліки таких якостей. При цьому низка науковців відзначають сензитивність як професійно важливу якість практичних психологів закладів освіти (М.О. Амінов [2], О.О. Грей-

ліх [6], І. В. Дубровіна [9], Ю. М. Ємельянов [9], М. В. Молоканов [13], Л. П. Сماشна [6], Н. В. Чепелева [25] та ін.).

Однак питання дослідження проблематики особливостей розвитку сензитивності особистості практичних психологів закладів освіти розглядалось науковцями-психологами епізодично, фрагментарно. Нині в доступній сучасній психологічній літературі практично немає спеціальних методик як для діагностики сензитивності особистості в цілому, так і для діагностики її емоційної складової, зокрема.

Саме тому **мета статті** – емпірично дослідити особливості емоційної складової сензитивності практичних психологів системи освіти.

Виклад основного матеріалу. За узагальненням результатів теоретичних досліджень [15] з проблеми сензитивності як професійно важливої якості практичних психологів та її складових обґрунтовано добір методик для визначення рівня розвитку емоційної складової сензитивності. При доборі діагностичного інструментарію ми керувалися необхідністю дотримання основних психометричних вимог, а також можливістю застосування методик для групової форми проведення психодіагностичного обстеження.

Також було враховано, що відповідно до розробленої нами моделі сензитивності [15] показниками *емоційної складової* є знання основних емоцій, здатність до розпізнавання емоцій, розвинена здатність до емпатії, тому дослідження *емоційної складової сензитивності* здійснювалося за такими емпіричними референтами, як: емоційна обізнаність, рівень розвитку емпатії, розпізнавання емоцій інших людей.

Емпіричне дослідження проводилося з вересня 2012 року по червень 2014 року на базі Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. У ньому взяли участь 408 практичних психологів, які працюють у навчальних закладах дошкільної, загальноосвітньої, позашкільної та професійно-технічної освіти.

Для дослідження *емоційної складової сензитивності* використано методику діагностики емоційного інтелекту Н. Холла, шкали якої визначають такі її показники: емоційну обізнаність, рівень розвитку емпатії, розпізнавання емоцій інших людей, а також опитувальник В. В. Бойка «Методика діагностики рівня емпатійних здібностей» для уточнення та проведення більш поглибленого аналізу отриманих результатів.

На першому етапі емпіричного дослідження за допомогою шкал опитувальника «Емоційний інтелект» (Н. Холла) [24] визначено розподіл досліджуваних практичних психологів за показниками емоційної складової сензитивності (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних практичних психологів за показниками емоційної складової сензитивності

Показники емоційної складової сензитивності	Рівні (кількість досліджуваних у%)		
	низький	середній	високий
Емоційна обізнаність	33,7	48,7	17,6
Емпатія	16,5	52,6	30,9
Розпізнавання емоцій інших людей	21,0	57,2	21,8

Аналіз результатів, поданих в табл. 1, свідчить про недостатній рівень емоційної обізнаності практичних психологів. Виявлено, що третя частина досліджуваних практичних психологів (33,7%) має низький рівень емоційної обізнаності, близько половини (48,7%) – середній рівень, і менше п'ятої частини (17,6%) – високий. Відповідно, згідно з трактуванням емоційної обізнаності, запропонованої Н. Холлом [27], третина досліджуваних психологів недостатньо усвідомлює та розуміє свої емоції, власний внутрішній стан, мають недостатній словник емоцій тощо.

Щодо іншого важливого показника емоційної складової сензитивності – емпатії, яка за Н. Холлом [27] трактується як розуміння емоцій інших, вміння співпереживати актуальному емоційному стану іншої людини, а також готовність надати підтримку; вміння зрозуміти стан людини за мімікою, жестами, відтінками мови, позою тіла, необхідно зазначити, що виявлено дещо кращі показники, порівняно з рівнем емоційної обізнаності. Разом з тим, вони є недостатніми для забезпечення ефективності діагностико-консультативно-корекційної та інших видів роботи практичних психологів системи освіти. Про що свідчить той факт, що шоста частина діагностованих практичних психологів (16,5%) має низький рівень емпатії.

Як показують результати дослідження, подані у табл. 1, для п'ятої частини респондентів характерним є наявність проблем, пов'язаних із розпізнаванням емоцій інших людей (21,0%). Це, за Н. Холлом [27], негативно позначається на вмінні психолога впливати на емоційний стан інших людей.

Беручи до уваги відзначену науковцями (Г. С. Абрамова [1], М. О. Амінов [2], І. В. Дубровіна [9], М. В. Молоканов [13], Н. І.

Пов'якель [17], К. Роджерс [21], В. Франкл [23] та ін.) значущість емпатійних здібностей для забезпечення ефективності діагностико-консультативно-корекційної роботи практичних психологів, вважаємо за доцільне більш поглиблено дослідити рівень емпатії означеної категорії фахівців за допомогою опитувальника В.В. Бойка «Методика діагностики рівня емпатійних здібностей». При цьому враховано погляд В.В. Бойка на емпатію як форму раціонально-емоційно-інтуїтивного відображення іншої людини, яка дозволяє подолати її психологічні захисти, досягнути причини і наслідки самопроявів – властивостей, станів, реакцій з метою прогнозування й адекватного впливу на її поведінку що є витонченим засобом «входження» в психоенергетичне середовище іншої людини [4].

За результатами визначено показники раціонального емоційного та інтуїтивного каналів емпатії; установок, які сприяють емпатії; проникаючої здатності до емпатії; ідентифікації в емпатії (табл. 2).

Таблиця 2

Показники проявів емпатії у досліджуваних практичних психологів (за методикою В. В. Бойка)

Показники проявів емпатії	Бали, у середньому
Проникаюча здатність до емпатії	4,05
Емоційний канал	3,91
Установки, які сприяють емпатії	3,45
Раціональний канал	3,20
Ідентифікація в емпатії	3,16
Інтуїтивний канал	2,80

Як випливає з даних табл. 2, дещо краще, порівняно з іншими проявами емпатії, у досліджуваних розвинута проникаюча здатність до емпатії та емоційний канал емпатії (4,05 і 3,91 балів відповідно).

Проникаюча здатність до емпатії трактується як важлива комунікативна властивість особистості, що дозволяє створювати атмосферу відкритості, довірливості, задушевності. Адже, як зазначає В. В. Бойко [4], кожна людина своєю поведінкою і ставленням до інших може сприяти інформаційно-енергетичному обміну чи перешкоджати цьому. Розслаблення партнера сприяє емпатії, а атмосфера напруженості, неприродності, підозрілості перешкоджає розкриттю та емпатійному розумінню.

Розвинений емоційний канал емпатії забезпечує розуміння інших на основі свого емоційного досвіду через посередництво емоційних асоціацій і переносів: я би переживав, реагував так

(не так); зазвичай сприймаю, оцінюю це так (не так); мене зазвичай це хвилює (не хвилює) і т.п.

Натомість інтуїтивний і раціональний канали емпатії, а також показники ідентифікації та установки в емпатії виражені в досліджуваних психологів менше (2,8, 3,20, 3,16 і 3,45 балів відповідно).

Інтуїтивний канал емпатії за В.В. Бойком є здатністю особистості бачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту отриманої інформації про них, спиратися на досвід, що зберігається в підсвідомості. На рівні інтуїції узагальнюються різні відомості про партнерів. Інтуїція менше залежить від оціночних стереотипів, ніж свідоме сприйняття партнерів.

Раціональне в емпатії, на думку В. В. Бойка, проявляється через увагу до інших, в спостережливості за іншими, в концентрації сприйняття реакцій, станів інших. При цьому автор подає тлумачення раціонального каналу в емпатії як інтенсивне аналітичне опрацювання інформації про іншу людину, що надходить одночасно з різних сенсорних каналів [4].

Ідентифікація в емпатії визначається як уміння зрозуміти іншого на основі співпереживань, постановки себе на місце партнера. Основу ідентифікації становлять легкість, рухливість і гнучкість емоцій, здатність до наслідування

Установки, що сприяють емпатії, визначають спрямованість на встановлення особистих контактів з оточуючими, схильність проявляти цікавість до їхнього внутрішнього світу, цікавитися переживаннями та проблемами інших людей. Ефективність емпатії знижується, якщо людина має установки, за яких намагається уникати особистих контактів, вважає недоречним виявляти цікавість до іншої особистості, переконана себе спокійно ставитися до переживань і проблем оточуючих. Подібні умонастрої різко обмежують діапазон емоційної чуйності та емпатійного сприйняття.

Отже, підсумовуючи аналіз показників проявів емпатії досліджуваних практичних психологів системи освіти, відзначаємо, що потребує передусім розвитку інтуїтивний і раціональний канали емпатії, а також показники ідентифікації та установки в емпатії.

Варто зауважити, що встановлений статистично значущий кореляційний зв'язок між інтегративним показником емпатії за методикою В. В. Бойка і показниками шкали емпатії за методикою Н. Холла ($p < 0,001$), що свідчить про узгодженість результатів і правомірність використання проаналізованих показників для визначення рівнів емоційної складової сензитивності досліджуваних психологів.

За результатами узагальнення одержаних результатів визначалися рівні емоційної складової сензитивності: високий – в разі високих рівнів показників: емоційної обізнаності, емпатії та розпізнання емоційних станів інших людей, та низький – у разі їх низьких рівнів (при цьому допускався середній рівень одного з зазначених показників). Усі інші співвідношення зазначених показників віднесено до середнього рівня емоційної складової сензитивності (табл. 3).

Таблиця 3

**Рівні емоційної складової сензитивності досліджуваних
практичних психологів системи освіти**

Рівні емоційної складової сензитивності	Кількість досліджуваних (у%)
Низький	33,1
Середній	56,9
Високий	10,0

Як видно з даних табл. 3, у досліджуваних практичних психологів системи освіти переважає середній рівень емоційної складової сензитивності (56,9%). Третина респондентів має низький рівень емоційної складової сензитивності (33,1%). В той час, коли високий рівень – лише десята частина означеної категорії фахівців (10,0%).

На наступному етапі емпіричного дослідження *визначено гендерно-вікові та організаційно-професійні особливості емоційної сензитивності* практичних психологів системи освіти.

Так, зокрема, встановлено, що у практичних психологів-чоловіків (старших за 45 років) рівень емоційної складової сензитивності значно вищий, порівняно з жінками-практичними психологами цієї вікової категорії. Водночас, розподіл жінок-психологів різного віку за рівнями емоційної складової сензитивності практично не змінюється (табл. 4).

Таблиця 4

**Гендерно-вікові особливості емоційної складової сензитивності
практичних психологів**

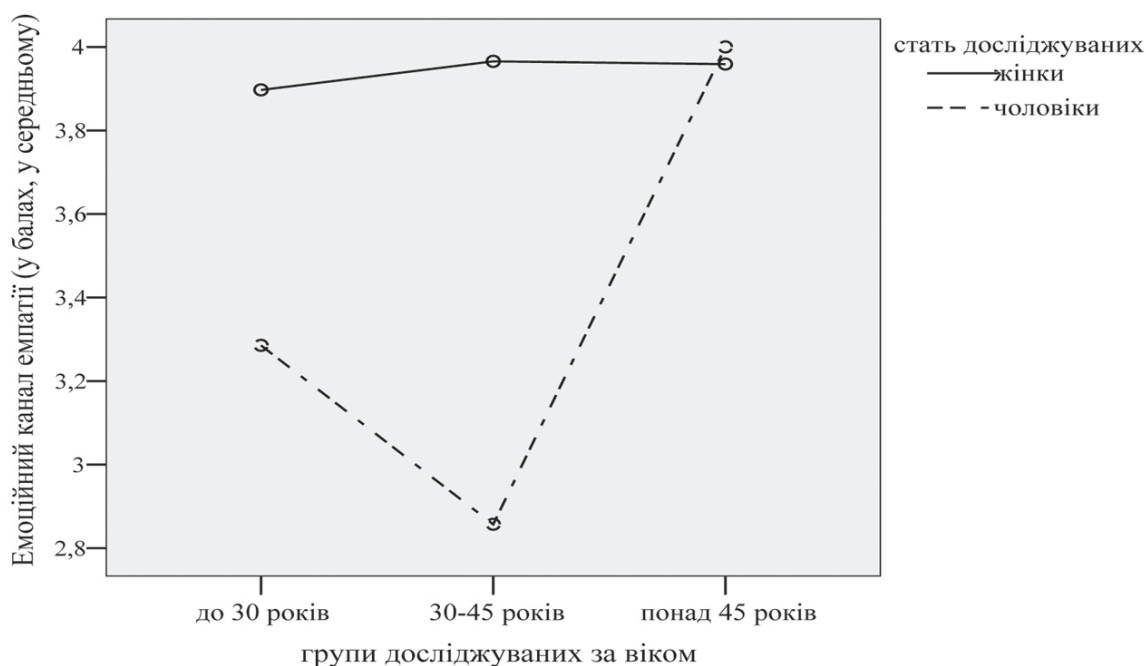
Вікові групи	Рівні емоційної складової, кількість досліджуваних у %					
	низький		середній		високий	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
до 30 років	36,0	42,9	55,2	57,1	8,8	0,0
30-45 років	33,0	50,0	54,5	50,0	12,5	0,0
понад 45 років	27,0	16,7	66,2	50,0	6,8	33,3

Як видно з табл. 4, і у практичних психологів-жінок, і чоловіків всіх вікових груп переважно виявлений середній рівень емоційної складової сензитивності. Разом з тим, високий рівень емоційної складової сензитивності має третя частина досліджуваних практичних психологів-чоловіків (33,38%) і п'ятнадцята частина жінок-психологів (6,8%) з вікової групи понад 45 років. Водночас у вікових групах 30-45 років і до 30 років немає чоловіків-психологів (0,0%) з високим рівнем емоційної складової сензитивності. Серед жінок – психологів високий рівень має восьма частина респондентів (12,5%) у віковій групі 30-45 років, а у наймолодшій групі практичних психологів – жінок (до 30 років) – одинадцята частина (8,8%).

Водночас, за результатами дисперсійного аналізу виявлено, що установки, які сприяють емпатії ($p < 0,05$), проникаюча здатність емпатії (на рівні тенденції) та раціональний канал в емпатії краще виражені в чоловіків-психологів, особливо старшого віку.

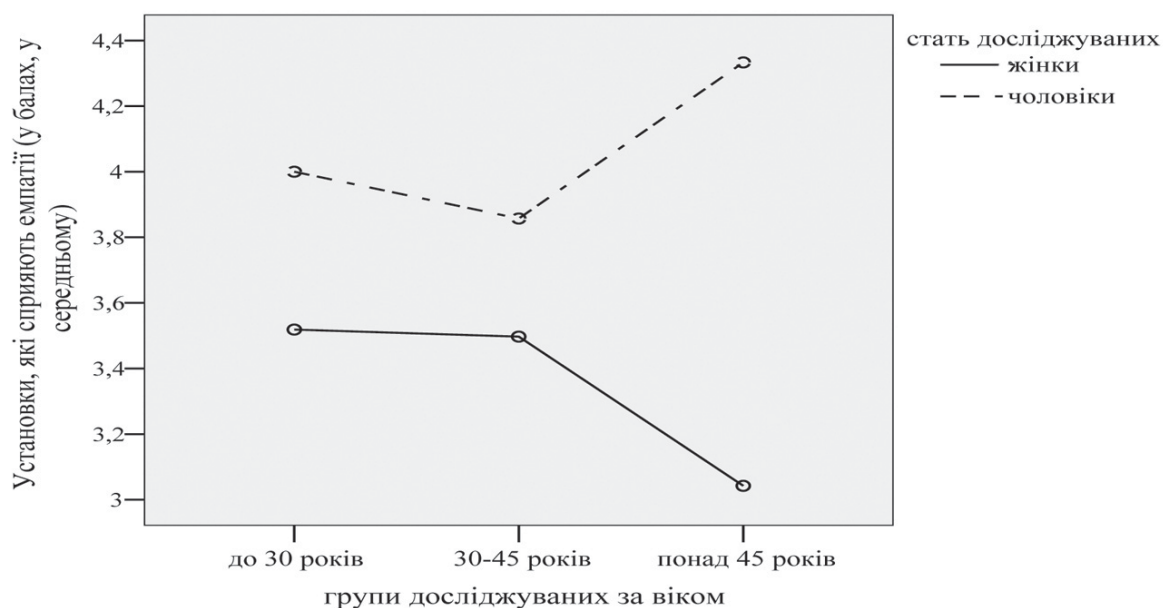
Натомість на рівні тенденції виявлено, що показники емоційного каналу емпатії, емоційної обізнаності та розпізнавання емоцій в інших людей є більш вираженими в жінок-психологів, хоча з віком такі відмінності згладжуються (рис. 1).

Рис. 1. Гендерно-вікові особливості емоційного каналу емпатії практичних психологів

Також привертають увагу гендерно-вікові особливості установок, які сприяють емпатії (рис. 2). Як видно з рис. 2, показники установок, які сприяють емпатії, з віком у чоловіків – прак-

тичних психологів зростають, натомість у жінок-практичних психологів знижуються.

Рис. 2. Гендерно-вікові особливості установок практичних психологів, які сприяють емпатії

Зазначимо разом з тим, що виявлені гендерно-вікові особливості емоційної складової сензитивності досліджуваних психологів потребують додаткового дослідження та інтерпретації через факт досить великої непропорційності вибірки досліджуваних практичних психологів системи освіти за статтю, переважну більшість яких в Україні складають жінки.

За результатами дослідження (на рівні тенденції) виявлено особливості емоційної складової сензитивності у практичних психологів залежно від місця проживання (табл. 5).

Таблиця 5

Рівні емоційної складової сензитивності практичних психологів залежно від місця проживання

Місце проживання	Рівні емоційної складової, кількість досліджуваних у %		
	низький	середній	високий
місто	32,8	52,3	14,9
село	33,2	60,3	6,5

Аналіз даних, поданих у табл. 5, показує, що й у практичних психологів – проживаючих в містах, і тих, що проживають у селах переважає середній рівень емоційної складової сензитивності (52,3% і 60,3% респондентів відповідно). Водночас, високий

рівень емоційної складової сензитивності має сьома частина досліджуваних міських практичних психологів (14,9%), у той час, коли серед практичних психологів, які проживають у сільській місцевості лише шістнадцята частина (6,5%). Щодо низького рівня емоційної складової сензитивності, необхідно зазначити, що показники серед практичних психологів – проживаючих в містах, і тих, що проживають у селах майже однакові (32,3% і 33,2% відповідно).

Констатувавши дещо вищі показники у рівнях емоційної складової сензитивності практичних психологів, що проживають в містах, порівняно з проживаючими у сільській місцевості припускаємо, що вони спричинені швидше не змістовними відмінностями, а умовністю самого розподілу фахівців на тих, що проживають у селі та в місті (частина міських практичних психологів народилися й вирости в селі; маємо випадки обслуговування сільських закладів освіти психологами – вихідцями з міст; проблеми «проміжного» типу місця проживання для практичних психологів районних центрів (стиль життя й особливості міжособистісних комунікацій у районних центрах не можна однозначно віднести ні до міського, ні до сільського).

Статистично значущих відмінностей у проявах емоційної складової сензитивності практичних психологів залежно від типу навчального закладу, в якому вони працюють, встановлено не було.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, у досліджуваних практичних психологів системи освіти виявлено недостатній рівень емоційної складової сензитивності як професійно важливої якості. У них переважає середній рівень емоційної складової сензитивності; третина респондентів характеризується низьким, і лише десята частина означеної категорії фахівців – високим рівнем її розвитку.

Констатовано наявність таких особливостей емоційної складової сензитивності практичних психологів системи освіти: 1) недостатній рівень емоційної обізнаності практичних психологів (лише близько п'ятої частини мають високий рівень емоційної обізнаності); 2) шоста частина досліджуваних практичних психологів має низький рівень емпатії; 3) для п'ятої частини респондентів характерним є наявність проблем, пов'язаних із розпізнаванням емоцій інших людей.

Визначено гендерно-вікові особливості емоційної складової сензитивності практичних психологів системи освіти. Встановлено, що у практичних психологів-чоловіків старших за віком,

рівень емоційної складової сензитивності вищий. Натомість, розподіл жінок-психологів різного віку за рівнями емоційної складової сензитивності практично не змінюється

Виявлено дещо вищі показники у рівнях емоційної складової сензитивності практичних психологів, що проживають в містах, порівняно з проживаючими у сільській місцевості.

У перспективі уявляється доцільним вивчення особливостей і чинників інших складових сензитивності особистості практичних психологів системи освіти (психофізіологічної, поведінкової) відповідно до розробленої нами моделі, а також визначення інтегративного показника сензитивності та його взаємозв'язку із соціально-демографічними (вік, стать, місце проживання) та організаційно-професійними (тип навчального закладу, кваліфікаційна категорія) чинниками.

Список використаних джерел

1. Абрамова Г. С. Введение в практическую психологию / Г. С. Абрамова. – М. : Академия, 1996. – 224 с.
2. Аминов Н. А. О компонентах специальных способностей будущих школьных психологов / Н. А. Аминов, М. В. Молоканов // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13, № 5. – С. 104–109.
3. Бондаренко О. Ф. Психологічні особливості сучасної молоді та проблеми професійної підготовки психологів-практиків / О. Ф. Бондаренко // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 4. – С. 8–11.
4. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В.В.Бойко – М. : Информационно-издательский дом «Филинъ», 1996. – 472 с.
5. Вачков И. В. Введение в профессию «психолог»/ И. В. Вачков, И. Б. Гриншпун, Н. С. Пряхников. – Москва-Воронеж : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та, 2002. – 255 с.
6. Грейліх О. О. Професійно важливі якості практичного психолога як предмет наукового дослідження / О. О. Грейліх, Л. П. Смашна // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького педагогічного університету імені Григорія Сковороди: Педагогіка. Психологія. Філософія. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 25. – С. 287–288.
7. Данилова Т. Н. Опросник диагностики типа направленности личности практического психолога / Т. Н. Данилова // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 8. – С. 41–44.

8. Данилова Т. М. Формування гуманістичної спрямованості особистості майбутнього практичного психолога : автореф. дис...канд. психол. наук : спец : 19.00.07. Педагогічна та вікова психологія / Т. М. Данилова; Ін-т психології імені Г. С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 19 с.
9. Дубровина И. В. Школьная психологическая служба / И. В. Дубовина. – М. : Педагогика, 1991. – 232 с.
10. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов. – Л. : ЛГУ, 1985. – 166 с.
11. Максименко С. Д. До проблеми розробки освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога / С. Д. Максименко, Т. Б. Ільїна // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів / за ред. С. Д. Максименка. – К.-Тернопіль : Ніка-Центр, 2002. – С. 7–17.
12. Медведєва С. А. Розвиток асертивності майбутніх практичних психологів у процесі їх професійного становлення : дис. на здобуття канд. психол. наук : спец : 19.00.07. Педагогічна та вікова психологія / Світлана Анатоліївна Медведєва; Університет менеджменту освіти НАПН України. – К., 2010. – 246 с.
13. Молоканов М. В. Влияние личностных особенностей на профессиональный выбор в практической психологии / М. В. Молоканов // Психологический журнал. – 1998. – № 2. – С. 79–97.
14. Панок В. Г. Психологічна служба: навч.-метод. посіб. для студ. і викладачів / В. Г. Панок. – Кам'янець-Подільський : ТОВ Друкарня «Рута», 2012. – 488 с.
15. Пастух Л. В. Модель сензитивності особистості практичних психологів закладів освіти / Л. В. Пастух // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – 2014. – Вип. 2(34). – С. 231–239.
16. Пахальян В. Э. Каким должен быть и каким может быть психолог, работающий в системе образования? / В. Э. Пахальян // Вопросы психологии. – 2002. – №6. – С. 103–112.
17. Пов'якель Н. І. Індивідуально-типологічні характеристики системи саморегуляції як умова регулятивної культури професійного мислення психолога-практика / Н. І. Пов'якель // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. – Т. І : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К. : Міленіум, 2005. – Ч. 15. – С. 161–165.

18. Практикум по гендерной психологии / Под ред. И.С. Клецинной. – СПб.: Питер, 2003. – С. 166.
19. Пророк Н. В. Практичний психолог: професійно важливі якості / Н. В. Пророк // Психологія. – 2002. – № 1(33). – С. 16–17.
20. Реан А. А. Психология и педагогика / А. А. Реан, Н. В. Бордовская, С. И. Розум. – СПб.: Питер, 2002. – 432 с.
21. Роджерс К.Ю. Клиентоцентрированная терапия / К.Ю.Роджерс. – М.: Ваклер, 1997. – 320 с.
22. Семиченко В. А. Теоретико-методологічні основи підготовки майбутніх психологів / В. А. Семиченко // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. – Т. I : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К.: Мілениум, 2005. – Ч. 15. – С. 109–112.
23. Франкл В. Человек в поисках смысла / В.Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
24. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп : Учеб. пособ. / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М.: Ин-т Психотерапии, 2005. – С. 57.
25. Чепелева Н. В. Особистісна підготовка психолога-практика / Н. В. Чепелева // Персонал. – 2000. – № 5. – С. 17–19.
26. Яценко Т. С. Активное социально-психологическое обучение : теория, процесс, практика : учеб. пособ. для студ., слушателей и препод. по специальности «Психология» / Т. С. Яценко. – Хмельницкий : Изд-во НАПВУ; М.: Изд-во СИП РИА, 2002. – 792 с.
27. <http://psycabi.net/testy/21-emotsionalnyj-intellekt-eq#ixzz3T7J6r2KB>

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Abramova G. S. Vvedenie v prakticheskuyu psihologiju / G. S. Abramova. – М.: Akademiya, 1996. – 224 s.
2. Aminov N. A. O komponentah special'nyh sposobnostej budushhih shkol'nyh psihologov / N. A. Aminov, M. V. Molokanov // Psihologicheskij zhurnal. – 1992. – Т. 13, № 5. – S. 104–109.
3. Bondarenko O. F. Psichologichni osoblyvosti suchasnoi' molodi ta problemy profesijnoi' pidgotovky psichologiv-praktykiv / O. F. Bondarenko // Praktychna psichologija ta social'na robota. – 2003. – № 4. – S. 8–11.

4. Bojko V.V. Jenergija jemocij v obshhenii: vzgljad na sebja i na drugih / V.V.Bojko – M. : Infomacionno-izdatel'skij dom «Filin#», 1996. – 472 s.
5. Vachkov I. V. Vvedenie v professiju «psiholog»/ I. V. Vachkov, I. B. Grinshpun, N. S. Prjazhnikov. – Moskva-Voronezh : Izd-vo Mosk. psihol.-soc. in-ta, 2002. – 255 s.
6. Grejlih O.O. Profesijno vazhlyvi jakosti praktychnogo psihologa jak predmet naukovogo doslidzhennja / O.O. Grejlih, L.P. Smashna // Gumanitarnyj visnyk Perejaslav-Hmel'nyč'kogo pedagogichnogo universytetu imeni Grygorija Skovorody: Pedagogika. Psihologija. Filosofija. – Perejaslav-Hmel'nyč'kyj, 2012. – Vyp. 25. – S. 287–288.
7. Danilova T. N. Oprosnik diagnostiki tipa napravlenosti lichnosti prakticheskogo psihologa / T. N. Danilova // Praktichna psihologija ta social'na robota. – 2004. – № 8. – S. 41–44.
8. Danylova T. M Formuvannja gumanistychnoi' sprjamovanosti osobystosti majbutn'ogo praktychnogo psihologa : avtoref. dys...kand. psihol. nauk : spec : 19.00.07. – Pedagogichna ta vikova psihologija / T. M. Danylova; In-t psihologii' imeni G. S. Kostjuka APN Ukrai'ny. – K., 2004. – 19 s.
9. Dubrovina I. V. Shkol'naja psihologičeskaja sluzhba / I. V. Dubrovina. – M. : Pedagogika, 1991. – 232 s.
10. Emel'janov Ju. N. Aktivnoe social'no-psihologičeskoe obuchenie / Ju. N. Emel'janov. – L. : LGU, 1985. – 166 c.
11. Maksimenko S. D. Do problemi rozrobki osvityno-kvalifikacijnoi' charakteristiki suchasnogo psihologa / S. D. Maksimenko, T. B. Il'ina // Problemi pidgotovki i pidvishhennja kvalifikacij praktichnih psihologiv / za red. S. D. Maksimenka. – K.-Ternopil' : Nika-Centr, 2002. – S. 7–17.
12. Medvedjeva S. A. Rozvytok asertyvnosti majbutnih praktychnyh psihologiv u procesi i'h profesijnogo stanovlennja : dys. na zdobuttja kand. psihol. nauk : spec : 19.00.07. – Pedagogichna ta vikova psihologija / Svitlana Anatolii'vna Medvedjeva; Universytet menedzhmentu osvity NAPN Ukrai'ny. – K., 2010. – 246 s.
13. Molokanov M. V. Vlijanie lichnostnyh osobennostej na professional'nyj vybor v praktičeskoj psihologii / M. V. Molokanov // Psihologičeskij zhurnal. – 1998. – № 2. – S. 79–97.
14. Panok V. G. Psihologična sluzhba: navch.-metod. posib. dlja stud. i vykladachiv / V. G. Panok. – Kam'janec'-Podil's'kyj : TOV Drukarnja Ruta, 2012. – 488 s.
15. Pastuh L. V. Model' senzytyvnosti osobystosti praktychnyh psihologiv zakladiv osvity / L. V. Pastuh // Teoretyčni

- i prykladni problemy psihologii' : zb. nauk. prac' Shidnoukrai'ns'kogo nacional'nogo universytetu im. V. Dalja. – 2014. – Vyp. 2(34). – S. 231–239.
16. Pahal'jan V. Je. Kakim dolzhen byt' i kakim mozhet byt' psiholog, rabotajushhij v sisteme obrazovanija? / V. Je. Pahal'jan // Voprosy psihologii. – 2002. – №6. – S. 103–112.
17. Pov'jakeľ N. I. Indyvidual'no-typologichni harakterystyky systemy samoreguljacji' jak umova reguljatyvnoi' kul'tury profesijnogo myslennja psihologa-praktyka / N. I. Pov'jakeľ // Aktual'ni problemy psihologii': zb. nauk. prac' Instytutu psihologii' imeni G. S. Kostjuka APN Ukraї'ny. – T. I : Organizacijna psihologija. Ekonomichna psihologija. Social'na psihologija / za red. S. D. Maksymenka, L. M. Karamushky. – K. : Milenyum, 2005. – Ch. 15. – S. 161–165.
18. Praktikum po gendernoj psihologii / Pod red. I.S. Klecinoj. – SPb.: Piter, 2003. – S. 166.
19. Prorok N. V. Praktichnij psiholog: profesijno vazhlivi jakosti / N. V. Prorok // Psihologija. – 2002. – № 1(33). – S. 16–17.
20. Rean A. A. Psihologija i pedagogika / A. A. Rean, N. V. Bordovskaja, S. I. Rozum. – SPb. : Piter, 2002. – 432 s.
21. Rodzhers K.Ju. Klientocentrirovannaja terapija / K.Ju Rodzhers. – M.:Vakler, 1997. – 320 s.
22. Semychenko V.A. Teoretyko-metodologichni osnovy pidgotovky majbutnih psihologiv / V. A. Semychenko // Aktual'ni problemy psihologii': zb. nauk. prac' Instytutu psihologii' imeni G. S. Kostjuka APN Ukraї'ny. – T. I : Organizacijna psihologija. Ekonomichna psihologija. Social'na psihologija ; za red. S. D. Maksymenka, L. M. Karamushky. – K. : Milenyum, 2005. – Ch. 15. – S. 109–112.
23. Frankl V. Chelovek v poiskah smysla / V. Frankl. – M. : Progress, 1990. – 368s.
24. Fetiskin N.P. Social'no-psihologicheskaja diagnostika razvitija lichnosti i malyh grupp : Ucheb. p. / N.P. Fetiskin, V.V. Kozlov, G.M. Manujlov. – M. : In-t Psihoterapii, 2005. – S. 57.
25. Chepeljeva N. V. Osobystisna pidgotovka psihologa-praktyka / N. V. Chepeljeva // Personal. – 2000. – № 5. – S. 17–19.
26. Jacenko T. S. Aktivnoe social'no-psihologicheskoe obuchenie : teorija, process, praktika : ucheb. posob. dlja stud., slushatelej i prepod. po special'nosti «Psihologija» / T. S. Jacenko. – Hmel'nickij : Izd-vo NAPVU, M. : Izd-vo SIP RIA, 2002. – 792 s.

L.V. Pastukh. The features of the emotional component of counseling psychologists' sensitiveness in the system of education. The importance of the emotional component of counseling psychologists' sensitiveness in the system of education is shown in the article. The selection of methods for determining the level of development of sensitiveness' emotional component is proved by integrating the results of theoretical studies on the problem of sensitiveness as a professionally important feature of counseling psychologists and its components. The research results of features of emotional component of counseling psychologists' sensitiveness in the system of education are presented. The indicators of the sensitiveness' emotional component of counseling psychologists in the system of education are determined as follows: the levels of emotional awareness, empathy and recognizing of emotional states of other people. The levels of sensitiveness' emotional component are determined according to the generalization of indicators of three aforementioned empirical referents of the sensitiveness' emotional component.

It is concluded that more than half of the psychologists under study have prevailing average level of sensitiveness' emotional component. About third part of respondents have low level of the emotional component, while one tenth of the psychologists under study have high level of the emotional component of sensitiveness.

It is revealed that the third part of the psychologists under study have low level of the emotional competency, about half of the respondents have average level, and less than one fifth of the psychologists under study have high level. It is found that one sixth of diagnosed counseling psychologists have low level of empathy; and the fifth part of respondents have characteristic problems related to the recognition of emotions of other people.

It is found that gender and age features of the emotional cognitive component of counseling psychologists' sensitiveness in the system of education are defined. It is established that older male psychologists have higher level of sensitiveness' emotional component. Female psychologists are found to have higher level of sensitiveness' cognitive component than male psychologists have. However, the distribution of women-psychologists of all ages for levels of sensitiveness' emotional component is virtually unchanged.

There have been outlined the expediency of empirical studies of other components of counseling psychologists' sensitiveness in the education system (psychophysiological, behavioral) and the definition of the integrative index and social and demographic (age, sex, place of residence), and organizational and professional (school type, qualification category) factors of sensitiveness on this basis.

Key words: counseling psychologists, sensitiveness, components of sensitiveness, emotional component of sensitiveness, level of the development of sensitiveness' emotional component.

Received February 08, 2015

Revised February 21, 2015

Accepted March 22, 2015